

Ideološke karakteristike nacionalizma

Cilj rada je pokazati da postoje elementi ideologije u nacionalizmu. Ideologija je određena kao politički i / ili društveno motiviran skup ideja koji je usmjeren na djelovanje, dok nacionalizam, čiji je cilj stvaranje nacionalne države, također karakterizira djelovanje. Ideologija nastoji ispuniti nekoliko ciljeva: postati dominantnom ideologijom, proširiti se i nastoji što duže zadržati svoj dominantni položaj, odnosno sačuvati vlast. U radu je prikazano razlikovanje dvaju oblika ideologije, normativnog i operativnog koji se razlikuju prema području svog djelovanja te na razini jezika (stručni i mistificirani jezik). U očuvanju dominacije normativnog oblika ideologije veliku ulogu imaju njeni teoretičari i zagovornici, kao kod teorijskog nacionalizma, dok operativni oblik ideologije održavaju društveno aktivni mehanizmi i institucije koje prožimaju svakodnevni život, kao kod praktičnog nacionalizma. Kontrola medija potreba je koja se očitava kod nacionalizma i ideologije. Najveću sličnost moguće je uočiti u obrazovnom sustavu: ideologija i nacionalizam obrazovni sustav pretvaraju u prostor koji omogućuje širenje vlastitih ideja.

1. Uvod

U prvom poglavlju rada bit će određeni pojmovi nacija i nacionalizam iz pozicije više autora. Nakon toga, bit će određen pojam ideologija te navedeni tvorbeni elementi ideologije. U idućem će poglavlju biti opisani tvorbeni elementi ideologije biti analizirani na primjeru nacionalizma i to istim redoslijedom kao što su analizirani u prethodnom poglavlju. Zatim će u petom poglavlju biti predstavljene sličnosti nacionalizma i ideologije. Posljednje poglavlje činit će zaključak rada.

2. Definiranje nacije i nacionalizma

Raimondo Luraghi (2007: 550) ističe da je pojam nacije „jedan od najkontroverznijih u političkoj znanosti i historiografiji zbog različite važnosti koja se pridaje objektivnim i subjektivnim faktorima koji ga tvore (...)“¹ Patrice Canivez (2004: 5-30) ističe da nemogućnost jasnog definiranja pojma nacija rezultira time da se većina povjesničara bavi procesom njenog formiranja, a ne njenim definiranjem. Za potrebe rada bit će dovoljno istaknuti

prihvaćeni teorijski pristup, točnije konstruktivistički pristup proučavanja nacija te ga razgraničiti od ostalih pristupa. Konstruktivistički pristup proučavanja nacija javlja se kao odgovor na, do 19. stoljeća dominantni, primordijalni pristup. Primordijalni pristup John Breuilly (1999: 241) opisuje na sljedeći način: „Osnovna ideja pritom je da dotična nacija postoji već odavno i da se njena povijest može pratiti stoljećima unazad.“ Navedeno promatranje fenomena nacije kritizira Tihomir Cipek (2015: 38) te tvrdi da se u toj intelektualnoj poziciji „najčešće (...) zanemaruje važna razlika između etnosa i nacije te vrlo značajna sasvim nova, moderna političko-legitimacijska funkcija“ nacionalizma. Cipek (2015: 39) zaključuje da u suvremenoj političkoj teoriji i historiografiji postoji konsenzus da „nema premodernih nacija“. Stoga će pojmovi nacija i nacionalizam u ovome radu biti promatrani s konstruktivističkog polazišta kojeg zagovaraju modernistički teoretičari nacije poput Erica Hobsbawma, Ernesta Gellnera i Benedicta Andersona.² Konstruktivistički teoretičari naciju definiraju kao *društveni konstrukt* (Benedict Anderson), *situacijsku zajednicu* (Patrice Canivez) odnosno tvorevinu nastalu u određenom povijesnom razdoblju, u specifičnim društveno-političkim uvjetima s jasno zacrtanim ciljem. Opisano teorijsko polazište sažima Andreas Gardt u članku *Nation und Sprache (Nacija i jezik)* (Gardt, 2000: 2): „Nacije - a u tome se, izgleda, novija istraživanja slažu - nisu jednostavno 'tu' kao povijesni entiteti, nego ih se napravi tamo gdje se želi, one se [...] izmisle“. Željko Holjevac (1999: 293) ističe da su „na prostoru srednje i jugoistočne Europe nacije (...) ipak, uza svo uvažavanje kretanja u ‚bazi‘, konstruirane uglavnom ‚odozgo‘“.

Za Patrice Caniveza (2017: 24) nacija je „povijesna zajednica koju obilježava vlastita kultura, kolektivna svijest i zahtjev za političkom suverenosti“. Teoretičar Anthony D. Smith u svom djelu *National Identity* naciju definira kao „imenovanu ljudsku populaciju na istom povijesnom teritoriju, sa zajedničkim mitovima i povijesnim sjećanjima, masovnom, javnom kulturom, zajedničkim gospodarstvom i istim zakonskim pravima i obvezama svojih pripadnika“ (Smith, 1991: 14). Za osjećaj nacionalne pripadnosti, tj. za stvaranje kolektivne svijesti potreban je nacionalni identitet, koji nije unaprijed dan te mora biti stvoren, ali i

1 Za potrebe rada neće se pokušati dati sveobuhvatna, sveprimjenjiva definicija nacije. Dovoljno je samo istaknuti njene najvažnije značajke. Nacija je u radu promatrana isključivo kao predmet stvaranja, štovanja i njegovanja od strane nacionalizma te će kao takva biti i predstavljena.

2 Više o tome u: Benedict Anderson, 1990. *Nacija: zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*, Zagreb; Ernest Gellner, 1988. *Nacija i nacionalizam*, Zagreb; Eric Hobsbawm, 1993. *Nacija i nacionalizam. Program, mit, stvarnost*, Zagreb.

održavan. Canivez (2017: 108) ističe da članove neke nacije ne povezuje „povijesno“ znanje koje se odnosi na njihovu zajedničku prošlost, nego su to 'osjećaji' nastali iz pozivanja na tu prošlost“. Cipek (2015: 31), citirajući Shmuela Noaha Eisenstadta i Bernarda Giesena, navodi da „nacionalni identitet nije nikada unaprijed dan i nepromjenjiv“. Opisano promjenjivost, odnosno povijesno-društvenu prilagodbu nacionalnog identiteta potvrđuje Canivez (2017: 14), koji piše da se „nacionalni identitet uvijek iznova otkriva u trenutku kada mu prijeti opasnost“.

Cipek (2015: 39) ističe da je „nacionalizam (...) u današnjoj političkoj i društvenoj situaciji (...) najčešće određen kao ideologija i politički pokret koji u središtu svog vrijednosnog sustava ima oblikovanje nacije i stvaranje samostalne nacionalne države“. Nacionalizam ideologijom naziva i Siniša Malešević (2004: 138) koji tvrdi da nacionalizam u postkomunističkoj Europi treba shvaćati kao „dominantnu ideologiju (...)“. U idućem će poglavlju biti prikazani tvorbeni elementi ideologije, a potom će u posljednjem poglavlju analiza ideologije biti primijenjena na nacionalizam.

3. Određenje pojma *ideologija*

Važno je naglasiti da za potrebe ovoga rada neće biti propitivana istinitost pojedine ideologije. Tezu prema kojoj ideologiju ne treba proučavati na temelju binarnosti istinito-neistinito zagovaraju, između ostaloga, strukturalisti (Roland Barthes) i poststrukturalisti poput Theodora W. Adorna i Maxa Horkheimera (Malešević, 2004: 98). Ideologija će u radu prvenstveno biti promatrana slijedeći pojam diskursa (Michel Foucault), za kojeg nije bitna istinitost pojedinog diskursa, već njegov odnos prema moći, tj. polazište da je istina relativna i „povezana s moći“ (Malešević, 2004: 83-85).³ Uz to, jedan od oslonaca opisanom pristupu jest i viđenje istine koje iznosi Friedrich Nietzsche u svom djelu *Volja za moć*. Malešević (2004: 82) sažima Nietzscheovu misao tvrdnjom da „istina nije nešto što je tamo, što se može naći ili otkriti; ona je nešto što se mora stvoriti“.

Eduard Bernstein (1993) smatra da je ideologija svaki društveno motivirani skup ideja. Malešević (2004: 130) Bernsteinovu definiciju nadopunjuje tvrdeći da je bilo koji politički motiviran ili na djelovanje usmjeren „skup ideja i različitih vrsta prakse vezan za pojmovnu organizaciju

društva“ ideologija. Alvin Ward Gouldner ideologiju definira kao „racionalni sistem verovanja predstavljen u obliku javnih projekata“ koji za cilj imaju mobiliziranje mase (Malešević, 2004: 80). U skladu s navedenim, ideologija se od svjetonazora razlikuje prvenstveno u težnji k djelovanju, odnosno bitna je ideološka usmjerenost na djelovanje.

3.1. Ciljevi i legitimnost ideologije

Ideologija kao politički motiviran skup ideja nastoji ispuniti nekoliko ciljeva: nastoji osvojiti moć te time postati dominantnom ideologijom, nastoji se proširiti i nastoji što duže zadržati svoj dominantni položaj, odnosno sačuvati vlast. „Dominantna ideologija je ona ideologija za koju se može empirijski utvrditi da je, na ovaj ili onaj način, podržava ili 'sprovodi' većina stanovništva u određenom društvu.“ (Malešević, 2004: 135) Prema Jürgenju Habermasu (1970: 99) ideologije se pojavljuju u trenutku kada treba zamijeniti „tradicionalne legitimacijske moći“, a nastoje „privatne interese prikazati kao javno dobro“ (Malešević, 2004: 80), Seymour Martin Lipset (1984: 88), kao „najutjecajniji predstavnik pluralističkog pristupa“, politički legitimitet definira kao „sposobnost sistema da proizvede i održava verovanje da su postojeće političke institucije najprikladnije za društvo“ (Malešević, 2004: 163). Dakle, vlast je legitimna u onoj mjeri u kojoj uspije uvjeriti svoje podanike da vjeruju u nju te da ih uvjeri da su njeni interesi istovjetni interesima pojedinaca koje zastupa. „Ideologija je potrebna promjenjivim i nestabilnim društvima“, a „nije važna 'statičnim' tradicionalnim društvima“ jer ona u trenucima kada „tradicionalni pogled na svijet nestaje, kad postaje predmet preispitivanja ili gubi legitimnost“ nudi „sustavno objašnjenje inače nerazumljivih društvenih situacija“ (Malešević, 2004: 65). Ideologije „nude kritiku društva koje je nesavršeno i kojemu suprotstavljaju viziju idealnoga društva koje vladajući ideološki aparat, uz podršku, treba postići“ (Topić, 2010: 110).

3.2. Dva oblika ideologije: normativna i operativna

Radi lakšeg razumijevanja koncepta ideologije te lakšeg razumijevanja primjene ideoloških elemenata na nacionalizam u idućem poglavlju, nužno je istaknuti dva oblika ideologije, fundamentalni ili normativni te operativni. Malešević (2004: 139) citirajući Martina Seligera fundamentalnom ili normativnom obliku ideologije pripisuje „fundamentalne principe koji određuju konačne ciljeve i velike planove kojima će oni biti ostvareni“. Navedenom dijelu ideologije pripadaju politički programi, stranački pamfleti, ali i znanstveni tekstovi pisani od strane znanstvenika koji proučavaju humanističke i društvene

³ Potrebno je napomenuti da ideologiju ne treba poistovjećivati s Foucaultovim *diskursom*. U radu su povezani isključivo u svrhu pojašnjavanja cilja rada da ideologija neće biti vrednovana kao istinita ili lažna. Malešević u svom djelu *Ideologija, Legitimnost i nova država* (2004) za pojam *diskurs* ističe da je „manje sveobuhvatan i manje univerzalan“ od pojma ideologija. Za detaljniju elaboraciju nemogućnosti izjednačavanja dvaju pojmova pogledati djelo *Ideologie. Eine Einführung (Ideologija. Uvod) Terry Eagletona*.

znanosti. (Malešević, 2004: 139). Tekstovi u kojima su izneseni stavovi navedenih znanstvenika sadrže „precizne definicije, tumačenja i objašnjenja glavnih ideoloških principa, uputne etičke propise i opšte ideološko viđenje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti“. (Malešević, 2004: 139)

S druge strane, operativna oblik ideologije svoj temelj ima u stvarnosti, a predstavlja manifestaciju u društvu, odnosno metode, oblike i prakse kojima ona nastoji kontrolirati narativ. (Malešević, 2004: 139-140) Navedeni oblik ideologije teži zadržavanju vlasti, a očituje se u „masovnim medijima, školskim udžbenicima, političkim i drugim akcijama, (...) plakatima“. (Malešević, 2004: 140) Pojednostavljeno se normativna i funkcionalna ideologija mogu shvatiti kao ideološka teorija i ideološka praksa. Normativnim oblikom ideologije prevlada stručan i znanstveni jezik, dok operativni oblik ideologije obiluje nejasnim, mistificiranim, ali lako shvatljivim terminima poput *krv*, *čast*, *prošlost* i *slava*. U skladu s tim, jezik predstavlja važnu arenu sukoba ideologija. Gouldner (1976) i Habermas (1970) se slažu s tim da je jezik „najvažniji domen u kojem ideologija djeluje“. (Malešević, 2004: 80-81)

3.3. Tipovi racionalnosti i ideološki aparati

U očuvanju dominacije normativnog oblika ideologije veliku ulogu imaju njeni teoretičari i zagovornici, dok operativni oblik ideologije održavaju društveno aktivni mehanizmi i institucije koje prožimaju svakodnevni život. Malešević (2004: 120-125) ističe važnost različitih tipova racionalnosti od kojih se pojedini odnose na ciljeve ideologije, neki na percepciju ideologije od strane narodnih masa, a neki pak na njeno širenje, a to su situacijska, utilitarna i aksiološka racionalnost⁴.

Situacijska racionalnost predstavlja „skup različitih 'dobrih razloga' kojima se služi svaka jedinka u nastojanju da postigne određeno ponašanje (...)“, a „tipični oblici situacijske racionalnosti jesu: racionalnost položaja, što podrazumeva da nečiji društveni, ekonomski, kulturni ili neki drugi položaj može da odredi način na koji on vidi određenu situaciju ili fenomen; i dispoziciona racionalnost, što podrazumeva da znanje koje čovek ima o nekoj pojavi može neposredno da utiče na njegovo tumačenje te pojave“, primjerice različita percepcija vrijednosti steklenih perli od strane Indijanaca i europskih osvajača. (Malešević, 2004: 121) Utilitarna racionalnost odnosi se na ostvarivanje

4 Bitno je napomenuti da u radu neće biti odgovora na pitanje je li pojedina ideologija racionalna ili ne. Neke se ideologije više oslanjaju na racionalnost, poput marksizma, a neke manje, primjerice liberalizam koji se više oslanja na moral, altruizam i dr. Predstaviti će se isključivo tipovi racionalnosti unutar kojih ideologija djeluje.

vlastitih interesa, što je u raspravi o ideologiji vidljivo u različitim interesima političke elite (očuvanje vlasti i povlaštenog društvenog položaja) te šire narodne mase (zadovoljavanje svakodnevnih potreba). (Malešević, 2004: 123) Posljednji, aksiološki oblik racionalnosti odnosi se na vrijednosti. Za potrebe ovoga rada bit će ga dovoljno definirati kao mogućnost malog broja ljudi ili političke elite da pojedinačne interese predstavi kao interese većine te naglasiti da je aksiološki oblik racionalnosti usmjeren na osjećaje pojedinaca. (Malešević, 2004: 124)

Loius Althusser (2018) u svojoj analizi ideologije ističe da je za opstanak i održavanje ideologije potreban razrađeni sustav kojeg naziva *ideološki aparati države*. Ideološki aparati države sačinjavaju različite institucije poput obrazovnih, pravnih, vjerskih, kulturnih, komunikacijskih i političkih. Za razliku od *represivnog državnog aparata* (vojska i policija), koji očuvanje dominantnog ideološkog poretka nastoji ostvariti primarno represijom, ideološki aparati države se pri svom djelovanju pretežito oslanjaju na promicanje ideologije. Althusser ideološkim aparatom države prikazuje idejnu motivaciju realiziranu na materijalnoj razini u obliku institucija, pri čemu on „djeluje kao struktura nametnuta jedinkama“. (Malešević, 2004: 115) Uz to, ideologija u pokušaju uspostave svojega ideološkoga aparata vlasti „(...) koristi ulogu povijesnog kontinuiteta“. (Topić, 2010: 111)

Od svih čimbenika ideološkog aparata države, za Althussera je najvažniji obrazovni ideološki aparat (Malešević, 2004: 38). On smatra da obrazovni sustav jedini ima mogućnost da djeci, koja su obvezna pohađati škole, prenosi vladajuću ideologiju putem poučavanja povijesti, jezika i kulture, a da pri tom sebe „predstavlja kao neutralno okruženje, korisno i nezavisno od ideologije“ (Malešević, 2004: 38-39).

U idućem će poglavlju biti prikazano na koji se način svaki od ciljeva i karakteristika ideologije očituje u nacionalizmu.

4. Obilježja nacionalizma

4.1. Ciljevi i legitimnost nacionalizma

Cipek (2015: 39) ističe da je stvaranje nacionalne države u središtu vrijednosnog sustava nacionalizma, čime nacionalizam nužno podrazumijeva namjeru za društvenim i političkim djelovanjem. Nacionalna kultura nastupa kao jedna od nekolicine mogućih dominantnih kultura, što povijesno potvrđuje istovremena suprotstavljenost različitih ideja o ostvarivanju nacionalne ideje i stvaranju nacionalne države u različitim političkim okvirima (primjer Njemačke, Bugarske itd.). Europski su nacionalizmi, bilo

u teorijskom ili praktičnom obliku, zamah doživjeli u 19. stoljeću, a nacionalne su države zamijenile dotad prihvaćene legitimacijske modele u obliku dinastija tijekom 19. stoljeća, čime je uspješno ostvaren primarni cilj nacionalizma.⁵ Vidljivo je da je nacionalizam zaživio u kriznom razdoblju rušenja apsolutističkih državnih tvorevina potaknuto Francuskom revolucijom i revolucijama 1848. godine. Iz prvog je poglavlja vidljivo da su ideologije prisutne u promjenjivim društvima, a ne u „statičnim“ tradicionalnim društvima“. U trenucima kada „tradicionalni pogled na svijet nestaje, kad postaje predmet preispitivanja ili gubi legitimnost“ ideologija nudi sustavno „objašnjenje 'inače nerazumljivih društvenih situacija“ (Malešević, 2004: 65). Canivez (2017: 13) tvrdi da je „jedan od znakova prijelaza s dinastijske na nacionalnu suverenost pojava (...) moderne države“. Ivan Prpić u predgovoru knjizi *Nacije i nacionalizam* Ernesta Gellnera zaključuje da su „program i rezultat djelovanja nacionalističkih pokreta (...) uspostavljanje nacionalne države kao bitno novovjekovnog predloška vladavinskog poretka“ (Gellner, 1998: 9).

Zamijenivši stare legitimacijske modele, nacionalne su države morale osigurati vlastitu legitimnost. Simono Lipset legitimnost definira kao „sposobnost sistema da proizvede i održava verovanje da su postojeće političke institucije najprikladnije za društvo“, odnosno uvijek iznova stvarano vjerovanje u sustav (Malešević, 2014: 163). Nacionalna kultura s uspostavom nacionalne države „poprima oblik identiteta koji treba potvrditi i zaštititi, što je zadatak dodijeljen državi“ (Canivez, 2017:52). Nacionalna kultura, dakle, ostvarenje traži u državi koja ju njeguje i održava, čime se ostvaruje uzajamni (simbiotski) odnos nacije i države. Canivez (2017: 10) ističe da „država omogućuje naciji da se uspostavi u svome trajanju; nacija zauzvrat legitimira državu“. Uzajamni odnos uspostavljene nacionalne države i nacije koji ju održava moguće je usporediti s, u prvom poglavlju opisanom karakteristikom ideologije da, osvojivši vlast, istu nastoji zadržati. Uz to, nacionalizmu su u okvirima novonastale nacionalne države na raspolaganju mnogobrojne strukture, institucije, funkcije i ovlasti koje pomažu održavanje položaja dominantne ideologije.

---

5 Potrebno je imati u vidu da su se europski nacionalni pokreti tijekom 19. stoljeća razvijali u različitim ekonomskim, društvenim i političkim okolnostima s nerijetko različitim političkim programima i društvenim ciljevima. Petar Korunić (2005: 10) revolucije iz 1848./49. godine sažima na sljedeći način: „Sve se te revolucije, u svakoj zemlji napose, svakako međusobno razlikuju u ciljevima, organizaciji, prevratnim planovima, nacionalnim programima, postignutim rezultatima, socijalnim reformama, po društvenim preobrazbama koje su ostvarile itd.“ Za potrebe rada istaknuta je samo društvena nestabilnost, kao i kriza političkog, odnosno legitimacijskog i vrijednosnog sustava zemalja zahvaćenih revolucijama 1848./49.

4.2. Teorijski i praktični nacionalizam

U ovom će dijelu rada biti predstavljeno teorijsko, organizacijsko i programsko koncipiranje nacionalizma. Kao kod normativnog oblika ideologije, nacionalizam je stvaran od strane znanstvenika i teoretičara. Martina Topić (2010: 110) tvrdi da su političke stranke, kao nositelji nacionalnih pokreta, u većini slučajeva: „ideološke organizacije koje se bore za moć i vlast“, a za programe osvajanja vlasti tvrdi da su „uvijek i ideološki programi“. Tezu da u tvorbi nacionalizma ključnu ulogu igra određena društvena skupina ili sloj iznosi i Vjeran Katuranić. Prema Katuraniću (1986: 79) „nacionalizam povezuje strateške funkcije triju društvenih elita“, a to su: „politička, privredna i kulturna elita. Te elite ‚personificiraju‘ osnovne dimenzije, moći: državni monopol (nad silom), privredni potencijal i kulturno znanje (interpretativni primat na kolektivnu memoriju nacije ili etničke grupe)“. Topić (2010: 118) piše da su intelektualci skupina koja objašnjava nacionalizam te da su oni „aktivni tvorci političkih sadržaja i politika“, dok je politička elita zadužena za prenošenje političkih sadržaja.

Praktični dio nacionalizma vidljiv je, između ostaloga, na primjeru jezika. U prethodnim je poglavljima utvrđeno da jezik kao medij predstavlja važan tvorbeni element ideologije. Jezik, blizak području izdavačke djelatnosti, koja se sastoji od tiskanja književnih, političkih, stručnih i komunikacijskih (medijskih) tekstova, pripada operativnom dijelu ideologije, odnosno pod praktičnu primjenu određenih ideoloških načela. Širenje masovnog tiska snažno je utjecalo na jezični sastav određenih područja, stvaralački potencijal (književni, publicistički) pojedinca, ali i na raspodjelu društvene moći, dostupnost znanja, mogućnost kontrole informacija i propagandni potencijal određenih društvenih skupina. Helena Trbušić (2009: 76) sažima utjecaj masovnog tiska na društvene promjene u 19. stoljeću na sljedeći način: „(...) tisak je (...) stvorio mogućnosti širenju nacionalizma tako što je teritorijalizirao jezik, (...) opismenjivao mase, te omasovljavao kulturu“, ali je u isto vrijeme i „(...) širio određene ideje i usmjeravao moć u pojedine dijelove društva koji su koristeći tu moć učvršćivali doktrine u službi perpetuiranja jednog oblika novovjekovne, moderne legitimacije vlasti, odnosno nacionalizma“. Nadalje, smatra Trbušić (2009: 76), cilj je političke dominacije kontrola medija. Kontrola nad glavnim prijenosnikom informacija, medijima, olakšava, tvrdi Trbušić (2009: 76), „održanje jednostranosti diskursa“ što pogoduje vladajućoj ideologiji.

Zaključno, teorijski nacionalizam odnosi se na intelektualno, programsko i organizacijsko djelovanje

određenih društvenih skupina, najčešće intelektualaca, u stvaranju teorijske podloge nacionalizma. Nacionalizam time dobiva vlastiti teorijski okvir koji opravdava razloge postojanja neke nacije, objašnjava nužnost njezina povijesnog nastanka, potrebe njenog ostvarenja u obliku nacionalne države i sl.

Praktični dio nacionalizma odnosi se na manifestacije opisanog teorijskog okvira u društvu, primjerice organiziranje nacionalnih praznika, održavanje govora, isticanje nacionalnih simbola, korištenje i širenje nacionalnog jezika, djelovanje institucija, osnivanje političkih stranaka te osnivanje i održavanje nacionalne države.

4.3. 'Izmišljena tradicija' i obrazovni sustav

Eric Hobsbawm (2006: 139) izmišljenu tradiciju definira kao „skupinu praksi ritualne ili simboličke prirode kojima u načelu upravljaju javno ili prešutno prihvaćena pravila, a čiji je cilj ponavljanjem usaditi određene vrijednosti i norme ponašanja“. Kao što se ideologija prilikom vlasti služi kontinuitetom da bi legitimirala samu sebe, tako se za Hobsbawma (2006: 139) „kontinuitet stvara ponavljanjem određenih praksi, a 'izmišljene tradicije' teže uspostavi kontinuiteta s odgovarajućom herojskom prošalošću“. Izmišljene tradicije se razlikuju od običaja jer su podložne reinterpretaciji i promjeni. Hobsbawm (2006: 142) tvrdi da se izmišljanje novih tradicija javlja „kad brza transformacija društva oslabi ili uništi društvene obrasce za koje su bile stvorene 'stare' tradicije tako da se stvaraju novi obrasci za koje 'stare' tradicije nisu upotrebljive (...)“. Neupitno je da su u drugoj polovici 19. stoljeća ukinuti ili napušteni nositelji, tj. promotori 'starih' tradicija, primjerice božanski vladar, a njihovo su mjesto, sukladno širenju nacionalnih ideja, zauzele nove tradicije čija je funkcija bila dokazati povijesni kontinuitet nacije, a u nekim slučajevima i nužnost. Najočiti primjeri novonastalih simbola za Hobsbawma (2006: 143-144) su nacionalne himne, zastave ili „personifikacije 'nacije' u simbolu i slici (...), kao što je to slučaj s (...) Germanijom (...)“. Prema Hobsbawmu (2006: 148) izmišljene tradicije „koriste povijest kao legitimaciju akcije i vezivo za koheziju grupe“, pri čemu povijest „koja je postala dio (...) ideologije nacije, države ili pokreta nije ono što je ostalo očuvano u narodnom pamćenju, već ono što su odabrali, zapisali, naslikali, popularizirali i institucionalizirali oni čija je funkcija bila da to učine“. Dakle, izmišljanje tradicije kao tvorbeni element stvaranja nacionalnog identiteta i osjećaja pripadnosti naciji izborom odgovarajućih dijelova prošlost sam sebi stvara vezu s povijesnim kontinuitetom. Canivez (2017: 8) se slaže s Hobsbawmom i smatra da je „podrijetlo (...) predmet pripovijesti koje povijesne datosti miješaju

s mitološkim konstrukcijama“ te da se retrospektivnom rekonstrukcijom intelektualaca, političara i povjesničara nastoji učvrstiti nacionalni osjećaj. Izmišljanje tradicije, tvrdi Canivez (2017: 8-9) „odigralo je veliku ulogu u nacionalnim pokretima 19. i 20. stoljeća u središnjoj i istočnoj Europi“, a zaključuje da novi naraštaji „moraju prihvatiti nasljeđe povijesti i pridonijeti njezinom budućem razvoju“. Time se postiže zahvalnost, odanost i poštovanje spram predaka te odlučnost i dužnost da se nacija razvija u budućnosti. Pobuđeni osjećaji pomažu u stvaranju i učvršćivanju nacionalnog identiteta, a odgovaraju aksiološkoj racionalnosti prisutnu u ideologiji.⁶ Upravo aksiološku racionalnost Malešević (2004: 124) smatra najvažnijom u analizi ideologije jer nju koristi politička elita (tvorci normativne ideologije) „da bi sačuvala i formalno neutralisala vezu između sebe i ostatka društva“. Malešević (2004: 124-125) zaključuje da je pozivanje na osjećaje spoj aksiološke i utilitarne racionalnosti te da je upravo ovaj segment ideologije podložan manipulaciji.

Moguće je uvidjeti da postoji poveznica između 'izmišljene tradicije' i obrazovnog sustava. U dijelu teksta u kojem je prikazano shvaćanje ideološkog aparata od strane Althussera, naglašena je moć obrazovnog sustava koji ima mogućnost prenošenja informacija i znanja, te u ovom slučaju, prenošenja izmišljene tradicije. „Od svih tih materijalnih ideoloških aparata, u stvaranju ideologije najvažniju ulogu ima obrazovanje. Škola je jedina institucija koju jedinkem u dugom periodu svog života moraju da pohađaju“ (Malešević, 2004: 116). Zajedničke karakteristike ideologije i nacionalizma se očitavaju u obrazovnom sustavu. Kao što u stvaranju ideologije snažnu ulogu ima obrazovanje, „u srcu nacionalizma upravo je opšte nametnuta kultura koju škola prenosi zajedno s opšom prismošću i prinudnim masovnim obrazovanjem“. (Malešević, 2004: 116). Malešević (2004: 200) zaključuje da je državni monopol nad obrazovnim sustavom pristuan u svim modernim državama jer tiskanje udžbenika, uz kontrolu medija (radija, televizije i novina), „najvažniji element 'širenja' ideologije“. Dakle, nacionalizmu i ideologiji zajedničko je nametanje ideja putem obrazovnog sustava.

---

6 Vidi podnaslov *Održavanje ideologije*.

5. Elementi ideologije u nacionalizmu

U radu su pojmovi nacija i nacionalizam određeni s konstruktivističkog polazišta kojeg zagovaraju modernistički teoretičari. Konstruktivistički teoretičari naciju definiraju kao *društveni konstrukt* (Benedict Anderson), *situacijsku zajednicu* (Patrice Canivez) odnosno tvorevinu nastalu u određenom povijesnom razdoblju, u specifičnim društveno-političkim uvjetima s jasno zacrtanim ciljem. Ideologija je određena kao politički i / ili društveno motiviran skup ideja koju od svjetonazora razlikuje težnja za djelovanjem. S druge strane, jedan od glavnih ciljeva nacionalizma je stvaranje nacionalne države, čime se otkriva prvi element ideologije koji je vidljiv i u nacionalizmu – težnja za djelovanjem.

Određen je pojam legitimnosti, a legitimna vlast je definirana kao ona vlast koja uspješno uvjerava podanike da su njeni interesi istovjetni interesima onih koje zastupa te ona koja uspješno uvjerava podanike da vjeruju u nju. Ideologija kao politički motiviran skup ideja nastoji ispuniti nekoliko ciljeva: nastoji osvojiti moć te time postati dominantnom ideologijom, nastoji se proširiti i nastoji što duže zadržati svoj dominantni položaj, odnosno sačuvati vlast. Nacionalna kultura, ostvarenje traži u državi koja ju njeguje i održava, čime se ostvaruje uzajamni odnos nacije i države. Canivez (2017: 10) ističe da „država omogućuje naciji da se uspostavi u svome trajanju; nacija zauzvrat legitimira državu“. Težnju za dominacijom i zadržavanjem vlasti koja se očitava kod ideologija, moguće je primijetiti kod nacionalizma iz navedenog odnosa nacija – država.

U radu je prikazana razlika između dvaju oblika ideologije: normativnog i operativnog. Normativnim oblikom ideologije prevladava znanstveni jezik, a oblikuju ga znanstvenici i stručnjaci iz humanističkih i društvenih područja, dok operativni dio ideologije obiluje mistificiranim, ali lako shvatljivim terminima poput *krv*, *prošlost* i *slava*. U očuvanju dominacije normativnog oblika ideologije veliku ulogu imaju njeni teoretičari i zagovornici, dok operativni oblik ideologije održavaju društveno aktivni mehanizmi i institucije koje prožimaju svakodnevni život. U radu je također prikazano određenje teorijskog i praktičnog nacionalizma, a iz kojeg je moguće vidjeti poveznicu s dvama oblicima ideologije. Dakle, karakteristike dvaju oblika ideologije otkrivaju se u teorijskom i praktičnom nacionalizmu.

Iz navedenog proizlazi da je jezik područje iznimno važno za ideologiju i nacionalizam. Sredstvo širenja ideološke i nacionalističke jezične terminologije, a u svrhu zadržavanja

vlasti, su masovni mediji.⁷ Kontrola nad medijima osigurava mogućnost propagande te jednostranost diskursa. Primjeri su tiskanje plakata, ali i udžbenika što implicira novu sferu koja je uvjetovana ideološkim i nacionalnim – obrazovanjem.

U radu je napisano da od svih čimbenika ideološkog aparata države, Althusser najvažnijim smatra obrazovni ideološki aparat jer obrazovni sustav jedini ima mogućnost da djeci prenosi vladajuću ideologiju, a da pri tom sebe predstavlja kao neutralno okruženje, korisno i nezavisno od ideologije“ (Malešević, 2004: 38-39). Dakle, obrazovni sustav je moguće upotrebljavati u korist vladajuće ideologije. Sintagma koja je po Canivezu (2017: 8-9) važna za nacionalne pokrete središnje Europe u 19. i 20. st. je 'izmišljanje tradicije'. Navedenu sintagmu Eric Hobsbawm (2006: 139) definira kao skupinu praksi ritualne ili simboličke prirode kojima u načelu upravljaju javno ili prešutno prihvaćena pravila, a čiji je cilj ponavljanjem usaditi određene vrijednosti i norme ponašanja“. Obrazovni sustav, kao onaj koji omogućuje usađivanje vrijednosti i normi, pokazuje se time značajan i za nacionalizam.

6. Zaključak

U radu su se već pri određenju pojmova otkrile sličnosti nacionalizma i ideologije – težnja za djelovanjem. Cilj ideologije je dominacija i zadržavanje vlasti, dok određenje odnosa nacije i države također implicira težnju za zadržavanjem vlasti.

Normativni i operativni oblik ideologije moguće je usporediti s teorijskim i praktičnim nacionalizmom. Prvo je vezano uz širenje ideja, a koje prvenstveno razrađuju stručnjaci i znanstvenici humanističkog i društvenog područja. Praktično i operativno povezano je s djelovanjem institucija i društvenom razinom djelovanja.

Ovladavanje medijima kao sredstvom pomoću kojeg se djeluje na šire mase važno je za ideologiju i nacionalizam. Zajedničko je ideologiji i nacionalizmu da teže kontroli medija te tiskanju udžbenika, plakata i dr. Uz kontrolu medija, nacionalizam i ideologija teže kontroli u obrazovnom području. Pisanje vlastitih planova i programa te rano usađivanje vlastitih vrijednosti i ideja cilj je ideologije i nacionalizma.

---

7 Bitno za napomenuti je da se pod *masovni mediji* tijekom 19. stoljeća misli isključivo na tisak.

Summary

Ideological Characteristics of Nationalism

The aim of this paper is to show that there are elements of ideology in nationalism. Ideology is defined as a politically and/or socially motivated set of ideas focused on action, while nationalism, whose purpose is to create a national state, is also characterized by action. Ideology seeks to fulfill several goals: to become a dominant ideology, to expand and strive to retain its dominant position as long as possible, i.e. to preserve power. The paper presents the distinction between two forms of ideology, normative and operational, which differ in terms of their activity and language level (professional and mystified language). Theorists and advocates play a major role in preserving the domination of a normative form of ideology, as is the case in theoretical nationalism, while the operational form of ideology is maintained by the socially active mechanisms and institutions pervading everyday life, as with practical nationalism. Media control is a need that is reflected in nationalism and ideology. The greatest similarity can be seen in the education system: ideology and nationalism transform the education system into a space that allows the spread of one's own ideas.

Literatura

1. Althusser, Louis, 2018. *Ideologija i ideološki aparati države*, ARKZIN d.o.o., Zagreb.
2. Bernstein, Eduard, 1993. *The Preconditions of Socialism*, Cambridge University Press, Cambridge.
3. Canivez, Patrice, 2017. *Što je nacija?*, Matica Hrvatska, Zagreb.
4. Cipek, Tihomir, 2015. *Nacija, diktature, Europa*, Politička kultura, Zagreb.
5. Gardt, Andreas, *Nation und Sprache*, Nation und Sprache. Die Diskussion ihres Verhältnisses in Geschichte und Gegenwart, br. 1-3, Berlin/New York, str. 169.-198.
6. Gellner, Ernest, 1998. *Nacije i nacionalizam*, Politička kultura, Zagreb.
7. Gouldner, Alvin Ward, 1976. *The Dialectic of Ideology and Technology: The Origins, Grammar and Future of Ideology*, Macmillan, London u: Malešević, Siniša 2014. *Ideologija, legitimnost i nova država: Jugoslavija, Srbija i Hrvatska*, Fabrika knjiga, Beograd.
8. Habermas, Jürgen, 1970. *Towards a Rational Society*, Heinemann, London u: Malešević, *Ideologija, legitimnost i nova država*
9. Hobsbawm, Eric, 2006. *Izmišljanje tradicije* u: Brkljačić, Maja; Prlenda Perkovac, Sandra, 2006. *Kultura pamćenja i historija*, Golden marketing & Tehnička knjiga, Zagreb.
10. Malešević, Siniša 2004. *Ideologija, legitimnost i nova država: Jugoslavija, Srbija i Hrvatska*, Fabrika knjiga, Beograd.
11. Smith, D. Anthony, 1991. *National Identity*, University of Nevada Press, Reno – Nevada, Sjedinjene Američke Države.
12. Skupina autora, 2007. *Povijest: Napoleon, restauracija i revolucionarna kretanja (1800.-1848.)*, knjiga 13, Europapress Holding, Zagreb.

Elektronički izvori

1. Breuilly, J., 1999. *Nationalismus und moderner Staat*, Köln u: Kordić, Snježana, 2010. *Ideologija nacionalnog identiteta i nacionalne kulture*, U čast Pera Jakobsena: zbornik radova, SlovoSlavia, Beograd: https://bib.irb.hr/datoteka/522531.Ideologija_nacionalnog.PDF (12.4.2019.)
2. Holjevac, Željko, 1999. *Jezik i nacija u hrvatskim i srpskim nacionalnim ideologijama: Starčevićeva polemika iz 1852. godine*, Migarcijske i etničke teme, bol. 15, br. 3, str. 289.-321.: <https://hrcak.srce.hr/109432> (12.4.2019.)
3. Katunarić, Vjeran, 1986. *Sistem moći, socijalna struktura i nacionalno pitanje*, Revija za sociologiju, vol. 16, br. 1-4, str. 75.-89.: <https://hrcak.srce.hr/155755> (12.04.2019.)
4. Korunić, Petar, 1998. *Hrvatski nacionalni program i društvene promjene za revolucije 1848./49. godine*, Radovi, vol. 31, br. 1, Zagreb, str. 9.-39.: <https://hrcak.srce.hr/49667> (12.04.2019.)
5. Nietzsche, Friedrich, *Volja za moć*: <https://www.docdroid.net/ds3t6gF/fridrih-nice-volja-za-moc.pdf> (12.4.2019.)
6. Topić, Martina, 2010. *Nacionalizam i ideologija: Pavao Ritter Vitezović kao nacionalni mislitelj i/ili ideolog*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 28, str. 107.-137.: <https://hrcak.srce.hr/62617> (12.4.2019.)
7. Trbušić Helena, 2009. *Tisak i nacionalizam*, Socijalna ekologija, vol. 18, br. 1, str. 58.-79.: <https://hrcak.srce.hr/41034> (12.4.2019.)